
РЕЦЕНЗИИ / REVIEWS:

АКТУАЛНО ПРИПОМНЯНЕ НА НАВЕЧЕРИЕТО НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

A TIMELY REFLECTION ON THE PRELUDE TO WORLD WAR II

Михаил Неделчев, Младен Влашки, Маргрета Григорова, Венеса Начева, Остап Сливински, Владимир Колев. *„Светът от вчера“ – видян през катастрофата от 1939 г. (Усещанията за застрашена Европа в културата и литературата на България, Украйна, Полша и Чехословакия). Том I. София: ИЦ „Боян Пенев“ на Института за литература, 2023; ISBN 978-619-7372-78-6¹*

Първият том на колективното изследване „Светът от вчера“ – видян през катастрофата от 1939 година¹ е своеобразен триптих, съставен от авторските тандеми: Михаил Неделчев – Младен Влашки; Маргрета Григорова – Венеса Начева и Остап Сливински – Владимир Колев. В тома специфичните авторски почерци се преплитат в монолитно повествование за ситуацията във Виена, Полша и украинските земи от подписването на Мюнхенското съглашение до средата на XX век.

Балансираният наратив за събитията, случили се в навечерието на Втората световна война, по време на войната и първото десетилетие на Студената война включва история, геополитика, култура и художествена литература. Най-чести пресечни точки на трите сегмента са: междувоенното двадесетилетие, конфликтните етноезикови пограничия, антисемитизма, провокираната емиграция, различните национални гледни точки към едни и същи проблеми и др. Фокусът на трите разработки е усещането и/или предсказването на задаващата се цивилизационна катастрофа. И в трите части на монографията особено място е отделено на пограничните региони, в които стимулираните и симулирани мними и реални напрежения стават повод за тяхното насилствено присъединяване към съответната държава.

Пълно уеднаквяване на отделните части, разбира се, е невъзможно и във всяка една от тях е наблегнато на локалната специфика. Въпреки че изследването не е посветено на българските реалии през изследвания период, епизодично са включени и български рефлексии (Елиас Канети, полската „Група Б“, българо-полските и българо-украинските дипломатически отношения и др.).

Първата част от триптиха („Поглед от Виена“) припомня предисторията на задаващата се военна катастрофа, започвайки с трансформирането на Хабсбургската империя в Австро-Унгария през 1867 г. и окончателното ѝ разпадане в края на 1918 г. Авторите показват, че териториалното свиване на австрийското владичество е съпроводено с разцвет и концентрация на интелектуална маса във Виена, която от столица на многонародностна суперсила в междувоенния период се пре-

¹ Монографията е създадена по едноименния научен проект към ФНИ, № КП-06-Н60/2 от 16.11.2021 г. и е публикувана със свободен достъп на сайта на проекта. <https://svetatotvchera.eu/nauchna-monografiya/>

върща в немскоезичен сателит на Германия, а впоследствие – и в част от Третия райх. Опитвайки се в продължение на векове да германизира славяните, през 1938 г. остатъкът от Дунавската монархия е погълнат от Германия. Покрусата от разпадналата се империя се трансформира в усещане за гибелта на Европа. М. Неделчев и М. Влашки насочват вниманието към присъствието на голям брой еврейски интелектуалци във Виена, репресиите спрямо тях и последвалата емиграция. Интерес представляват епистоларният диалог между Алберт Айнщайн и Зигмунд Фройд, както и цитираните писма на други участници в тогавашния научен, културен и литературен процес. Важно място е отредено на механизмите и последствията от Аншлуса на Австрия към Райха, тъй като това „присъединяване“ става прототип на поредица „възвръщания“ на погранични територии от нацисти, сталинисти и др., с единствената разлика, че тук не се експлоатира претекстът за езикова дискриминация. Погледът и гласовете, идващи от Виена, бързо достигат до Прага и Варшава, но слабо отекват като ехо в Москва, Лондон и Париж.

Полската част на проекта пространно представя държавното състояние и настроенията на интелигенцията във Втората полска република през междувоенния период, по време на войната и непосредствено след попадането на страната в сферата на съветското влияние. Междувоенното двадесетилетие в Полша е по-кратко от двадесет години, тъй като и след ноември 1918 г. възстановената полска държава продължава да воюва с болшевиките и украинските националисти. В тази част на проекта са приведени досега малко известни или дълго премълчавани у нас факти за Полско-болшевишката война, битката за Лвов, украинските кланета във Волин, полско-чешките териториални спорове, арестуваните от НКВД в Лвов полски комунистически и леви писатели, начело с Владислав Броневски, Катинското изстребление на хиляди полски офицери и други аспекти на осъществяването на пакта Рибентроп-Молотов. На фона на стремежа на режима на сателитната да унифицира гражданите и да централизира културата, е представен широкият идеен и естетически плурализъм в сферата на художествената литература, акцентирано е върху изявите на катастрофизъм и профитизъм в творбите на редица писатели и поети, сред които Юзеф Чехович, Станислав Виткевич, Мария Павликовска-Ясножевска, Чеслав Милош и др.

Дамският тандем М. Григорова – В. Начева разглежда и множество конкретни литературни произведения, предвиждащи и отразяващи невиджаната катастрофа. Приведени са редица документални (дневникови и епистоларни) свидетелства за Холокоста и участието на поляците в различните съпротивителни форми на борба с нацисти и сталинисти. Посочено е и българското застъпничество и участие за спасяване на известни и неизвестни поляци по време на войната. Въпреки историческия опит и будното колективно самосъзнание на поляците да предвидят случилото се, не особено адекватната военна и дипломатическа дейност на правителството не успява да предотврати четвъртата поредна подялба на страната между нейните отколешни врагове съседи – Германия и Русия/СССР. Поляците предчувстват и дори са сигурни в предстоящата катастрофа, но не могат да предвидят размерите и дълготрайността на нейната пагубност.

Третата част на изследването с автори Остап Сливински и Владимир Колев представя многобройна и неизвестна за българската научна и читателска публика фактография и фактология. Дълго време у нас украинистиката бе напълно подвластна на съветската русистика и темите за укрепването на украинското самосъзнание, сталинските репресии, Гладомора, украинско-полските конфликти и др. бяха теми табу. Украинците са може би най-яркото изключение от постулата на Версайския договор „за колкото народа – толкова държави“ и в навечерието на Втората световна война те наподобяват състоянието на поляците преди Първата световна – съжителстват в пределите на различни държави: СССР, Полша, Румъния и Унгария, а голяма част от техния интелектуален елит живее в емиграция: във Виена, Варшава, Прага, Подебради и др. градове. Изследователите показват различията между тези общности и посочват, че пресечната точка на техните интереси е създаването на обединена и независима Украйна. Именно тези стремежи до голяма степен потискат усещането за нова катастрофа, тъй като все още изживяват предишната – попарените от ръководството на СССР стремежи за реална национална независимост. Затова повечето от тях гласно и безгласно се надяват задаващата се нова война да промени статуквото в тяхна полза. Показани са сложните и динамични отношения на украинците към нацистката армия, която не желае

да бъде възприемана като освободителна, а като окупационна. Интересни са наблюденията на изследователите, че украинското общество и писателите в СССР не се чувстват застрашени откън поради добре пропагандираните съветски митове: че живеят в най-голямата и мощна страна на света; притежават съвършено държавно устройство; бързо развиваща се икономика и индустриална мощ; затвореност на страната и зорко охранявани граници.

За украинците истинската опасност е вътрешната ситуация в СССР, а не възможността за избухване на унищожителен военен конфликт в Европа. Писателите, които не са убити или интернирани, мълчат или дори сътрудничат на партийно-държавната власт. Изключително интересна и поучителна от днешна гл. т. е режисьорската дейност на Олександър Довженко, който по заръка на Сталин снима пропагандни филми, подготвящи анексирането на Буковина и Галиция. Визуалните политически внушения от филмите преливат в литературата и съветските украински писатели пишат за угнетяваните езиково и социално техни сънародници в Полша, Румъния и Унгария. Маниер, прилаган и при последните руски анексии на украински територии през 2014 и 2022–2025 г.

Авторите заключават, че украинските писатели в СССР са били достатъчно информирани за случващото се в Европа, но невиджаната цензура и чувството за самосъхранение превръщат темата за катастрофизма в табу не само по времето на симбиозата между нацисткия и комунистическия тоталитаризъм между 1939 и 1941 г., но и по-късно.

Изследването е ценен принос към панорамното разглеждане на събитията, предхождащи и случващи се по време на най-кръвопролитната в световната история война, и в редица отношения негласно внушава актуални аналогии с нахлуването на армията на Руската федерация в Украйна през 2022 г.

Панайот Карагъзов*

* **Панайот Карагъзов** – проф. дфн, катедра „Славянски литератури“, Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, pkaragyzov@slav.uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0000-0002-9067-0301>.